

Az írás hatásai a kiejtés változására

Huszthy Bálint

1. Beszéd és írás konfliktusai*

Beszéd és írás réges-régi ellenlábások a nyelvek tudományos vizsgálatának történetében. A beszéd kétségkívül megelőzi az írást, bizonyos nézetek szerint akár évezredekkel is (Crystal 2003: 369).¹ Az írásbeliség kialakulása után a tudósok sokáig mégis inkább a nyelvek leírt változatát tartották tanulmányozásra méltónak. Az írás azonban mindig és minden körülmények között konvencionális rendszer, a nyelv rögzítésére szolgáló „eszköz” (Sampson 1985: 21), így jóval kevesebbet árul el a nyelvek működéséről, mint a beszéd, valamint semmiképp sem azonosítható magával a nyelvvel. A hétköznapi nyelvhasználatban az írás mégis gyakran összemosódik a nyelvvel, a betű a beszédhanggal (Mountford 1990: 385).

Preskriptív, azaz előírói szemléletből az írásnak igen nagy tekintélye van, hiszen egy nyelv köznyelvi változatának nyelvtani szabályai, helyesírási konvenciói csak írásban rögzíthetők. A leírt forma az, amely állandó marad, ez az irodalom közvetítő közege is; nem csoda, hogy Európában az újkorig irodalmi szövegeket használtak nyelvtani szabályok illusztrálására, holott az irodalom igen távol áll a mindennapok beszélt nyelvétől, így a természetes nyelvi szerkezettől (vö.

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 307–331.

* Nagyon köszönöm Szilágyi N. Sanyi bácsinak a gondolatébresztő beszélgetéseket a BBTE BTK Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékén, a levélben írt ötleteket a témához, és hogy igen sok hasznos megjegyzést fűzött a tanulmány kéziratához. Köszönöm a konferencián hozzászólók értékes gondolatait is, elsősorban Fejes Lászlónak, É. Kiss Katalinnak és Siptár Péternek, valamint a két anonim lektor fontos megjegyzéseit. Nem utolsósorban pedig köszönöm kolozsvári barátaimnak és kollégáimnak a román anyanyelvű adatközlők toborzását a kísérlethez. A tanulmány a #142498-as számú OTKA projekten belül jött létre.

¹ Crystal (2003: 369) számos forrás összevetésével arra a következtetésre jut, hogy az emberi nyelv mintegy 30.000 évvel ezelőtt alakulhatott ki, ami kb. 20.000 évvel előzi meg az írott nyelv első bizonyítékait.

Crystal 2003: 226). A beszélt nyelvet ellenben nem tartották vizsgálatra érdemesnek, hiszen az mindig hibás:² Chomsky (2006) terminusaival élve, a beszélők fejében van egy „tökéletes”, elvont nyelvi tudás (*kompetencia*), amely alapján meg tudják ítélni anyanyelvük mondatairól, hogy melyek jók és melyek nem annyira; ám a konkrét beszédmegnyilvánulásaik (*performancia*) bizonyos fokig mindig „hibásak”: utólag mindig lehetett volna jobban is fogalmazni.³ Az írás kiküszöböli ezt a nehézséget, hiszen átgondolva könnyebb jó mondatokat alkotni, mint spontán módon, a beszédmegnyilvánulás pillanatában.

A strukturalizmus által hozott nyelvészeti fordulat után a deskriptív, azaz leírói szemlélet át is esett a ló túlsó oldalára. A nyelvi szerkezet minél teljesebb leírása iránti lázban a kutatók a beszéd elsőbbsége mellett érveltek az íráshoz képest: hiszen a beszéd magától alakul ki a gyermekben, míg az írást meg kell tanítani; az írásrendszerek mindig másodlagosak a beszélt nyelvhez képest, ráadásul legtöbbször beszédhangokra épülnek; a beszéd az emberi kommunikáció elsődleges közvetítő közege; a világ kultúráinak többsége soha nem is rendelkezett írásbeliséggel; stb. (Crystal 2003: 226). Bloomfield az amerikai strukturalizmus egyik alapművének számító *Language* című könyvében egyenesen kijelenti: „az írás nem nyelv, egyszerűen csak a nyelv látható jelekkel való rögzítése”⁴. Ezt a gondolatmenetet sokan követték, hasonló megállapításokat téve, pl.: „amikor azt gondoljuk az írásról, hogy fontosabb, mint a beszéd, akkor a kocsit fogjuk a ló elé”⁵ (Hall 1950: 31). Mindennek eredményeképpen a huszadik században a nyelvészeti kutatások elsődleges tárgya a beszéd lett, míg az írott nyelv tanulmányozása háttérbe szorult.

A nyelvek működése valóban jobban megérthető a beszéd alapján, azonban az írás is árulkodhat a nyelvi kompetenciáról.⁶ Magánéleti szövegek például kifejezetten sokat felfednek a nyelvhasználók idiolektusáról, szociolektusáról

² Így például az ókorban a beszélt koiné hibásnak tűnt az írott normával bíró ógöröghöz képest; a középkorban a vulgáris latin változatok (pl. toszkán, okcitan, kasztíliai stb.) is hibásnak tűntek az írott latinhoz képest; stb.

³ A kompetencia–performancia-dichotómia persze igencsak le van így egyszerűsítve. A performancia Chomskynál eleve azokra a hibás beszédmegnyilvánulásokra vonatkozik, melyek nyelvbottlások, egyeztetési hibák, elrontott szintaktikai szerkezetek: ezeket a beszélő utólag korrigálni tudja, méghozzá épp anyanyelvi kompetenciájánál fogva. Ez a kettősség az elméleti nyelvészet egyik legnagyobb kihívása is egyben, hiszen a nyelvtudósok az eleve „hibás” performancia alapján próbálnak következtetni a „tökéletes” kompetenciára.

⁴ „Writing is not language, but merely a way of recording language by visible marks” (Bloomfield 1933: 21).

⁵ „When we think of writing as more important than speech, [...] we are putting the cart before the horse” (Hall 1950: 31).

⁶ A kísérletes nyelvészeti kutatások egy újabb nehézsége, hogy a gyűjtési helyzet korlátai miatt a nyelvészek sokszor írott mondatok helyességének megítélését kérik adatközlőiktől, illetve írott szöveget olvastatnak fel velük, így csak áttételesen nyernek betekintést a kompetenciájukba.

vagy akár dialektusáról; helyesírási hibáik tükrözhetik a kiejtésük jellegzetességeit, mondatszerkesztésük anyanyelvük morfoszintaktikai rendszerét, szóhasználatuk a lexikonuk összetételét. Fontosabb azonban megjegyezni, hogy olykor az is előfordulhat, hogy maga az írott nyelv az, amely befolyásolja a beszédet. Így bár az írás másodlagos a beszédhez képest, képes lehet rá visszahatni, bizonyos esetekben egyenesen megváltoztatni azt. Ez a kijelentés jelen tanulmány hipotetikus, már-már provokatív címének átfogalmazása; az írás ugyanis – feltételezésem szerint, amit itt több oldalról kívánok megvilágítani – igenis lehet hatással a kiejtés változására. A strukturalista, majd a korai generatív nyelvészlelet alapján még általános egyetértés mutatkozott abban, hogy a nyelvek írásrendszere, illetve az írásrendszerekbe való beavatkozás nem befolyásolja a nyelvek fonológiáját; mégis akadtak nyelvészek, akik ezt nem zárták ki teljesen (vö. Uldall 1944; Abercrombie 1965; Goody–Watt 1968; Vachek 1973; Suzuki 1977; Stubbs 1980).

Az írásrendszerbe való beavatkozás legszélsőségesebb esete az ábécéváltás. Felmerülhet a kérdés, hogy az ábécéváltáson átesett nyelvek (pl. török, vietnami, perzsa, román stb.) hangtana változott-e azután, hogy új írásrendszerre álltak át. A válasz korántsem egyértelmű, és akár heves vitákat is szülhet, ahogy akad is erre példa internetes fórumokon: 2020 januárjában a ResearchGate és a Quora portálokon egyaránt feltették azt a kérdést, hogy az ábécéváltás lehet-e hatással a nyelvek fonológiájára.⁷ Számos válasz olvasható, melyek többek között neves egyetemek nyelvészprofesszoraitól érkeztek. Többségük azonnal elutasítja a felvetést, mondván, hogy a válasz egyértelmű „nem”: a török fonológia például nem változott meg az arab írásról a latin betűs írásra való átállással, ahogy a vietnami sem a kínai típusú írásról a latinra váltva; a szerb és a horvát között sincs olyan kiejtésbeli különbség, mely az eltérő írásrendszerből fakadna; stb.⁸ Akadnak azonban, akik ellenpéldákat hoznak: például a perzsából és az izlandiból, de akár egyenesen az angolból is, amelyet befolyásolhatott a „betűejtés” (ang. *spelling pro-*

⁷ <https://www.quora.com/Does-switching-from-one-set-of-alphabet-to-another-affect-the-phonology-of-a-language>; <https://www.researchgate.net/post/Does-switching-from-one-set-of-alphabet-to-another-affect-phonology-of-a-language> (utolsó megtekintés: 2023. 02. 02.).

⁸ Az egyik ilyen válasz az Aucklandi Egyetem egyik nyelvészprofesszorától, Wayne Lawrence-tól származik: „The answer to your question is »no«. An example is Turkish, which used to be written with the Arabic alphabet, but is now written with the Roman alphabet. The change in the writing system did not change the phonology of the language. (...) There are other similar examples which can be given: Vietnamese used to be written using Chinese characters and another set of indigenous characters, but now it is written with the Roman alphabet, and the phonology has not changed (...).”

nunciation) jelensége, többek között azt feltételezik, hogy az íráskép hatására kerülhetett az *often* [ˈɒfən] szó ejtésébe [t], valamint a *salmon* [ˈsæmən] szóéba [l], az angolt idegen nyelvként beszélők mellett anyanyelvi beszélők kiejtésében is.⁹

Újabban kifejezett érdeklődés mutatkozik a hangtani szakirodalomban az írás és a kiejtés lehetséges összefüggései iránt. Brewer (2008) azt vizsgálja, miként befolyásolja a szavak írott alakja a beszélők fejében megjelenő mentális reprezentációjukat; Grippando (2018, 2019) azt kutatja, hogy a hosszabban írott formák hogyan járulnak hozzá a kiejtés időtartamának megnyújtásához (pl. több betű használata egyazon hangra valóban hosszabb ejtéshez vezet-e); Bi, Wei, Janssen és Han (2009), Zhang és Damian (2011), Qu és Damian (2019) a mandarinnal kapcsolatban vizsgálják, hogy a kínai írásjelek apróbb részletei miként hívnak elő szavakat a beszélőkből; hasonlóval foglalkoznak Yoshimara és kollégái (2020) is a japán írásjeleket illetően. Továbbá az idegennyelv-elsajátítás szakirodalmában is megjelentek az írásmód és a kiejtés összefüggésével kapcsolatos tanulmányok (Qu–Cui–Damian 2017; Bassetti 2017; Bassetti–Masterson–Cerni–Mairano 2021; stb.). Hiszen az anyanyelv elsajátítása ugyan kétségkívül hangzó formában történik, ám idegen nyelvek tanulásakor már a szavak írott alakja is nagy szerepet kap a kiejtés megformálásában, sokszor még nagyobbat is, mint maga az anyanyelvi ejtémód. Az idegennyelv-elsajátítás terén tehát valamennyire mindenképpen befolyással lesz a szavak írásmódja a nyelvtanulók kiejtésére.

Ebben a tanulmányban előbb áttekintem az írás kiejtésre való hatásainak néhány olasz és magyar vonatkozását, majd kitérek az írás idegennyelv-elsajátításban való szerepére. Végül pedig egy román esettanulmányt mutatok be, amely érvként szolgálhat a fent említett vitában amellelt, hogy az ábécéváltás vagy akár a helyesírás megváltoztatása is hatással lehet a kiejtésre. A cikket vegyes olvasóközönségnek szánom, nemcsak nyelvészeknek, hanem a nyelvészet iránt érdeklődőknek, illetve diákoknak is, ezért tudományos-ismeretterjesztő stílusban igyekszem fogalmazni.

2. Amikor az írás befolyásolja a kiejtést

Azt, hogy a nyelvek írott változatai minden esetben konvencióra épülnek, mi sem bizonyítja jobban, mint maga az IPA, a *nemzetközi fonetikai ábécé* (vö. Jespersen 1889; International Phonetic Association 1999). Az IPA célja, hogy egy egységes

⁹ Persze egyes szavak kiejtésének írásképből fakadó megváltozása nem feltétlenül azonosítható a nyelv fonológiájával. Ám ha a *salmon*-típusú [l]-betoldásból indulunk ki, érdemes lenne megvizsgálni, hogy a beszélők fejében hasonló környezetben a mássalhangzót megelőző hosszú magánhangzó szabad váltakozásban áll-e rövid magánhangzó és likvida szekvenciával, ahogy az például a magyarban is előfordul (pl. *tűkön ül* > „tűlkön ül”, *vérvétel* > „vérvétel”, „vérvétel” stb.); ami pedig már a fonológiát érinti, és nem egyes lexikális tételeket.

kiejtés szerinti írásmódot bocsásson a nyelvészek rendelkezésére, amellyel bármely nyelv hangzó anyaga megjeleníthető. A nyelvekben a beszédhangok száma azonban fonetikai szempontból végtelen, míg az ábécék meghatározott számú elemmel dolgoznak, az IPA jelenleg (a legutóbbi, 2020-as frissítése óta) 28 magánhangzóval és 84 mássalhangzóval (melyek mellékjelekkel bővíthetők). Emiatt ez a rendszer is absztrakcióra kényszerül, valójában inkább fonológiai, mint fonetikai átírásra ad lehetőséget. Így a nyelvészek, konvencionális alapon, sokszor ugyanazt az IPA-szimbólumot használják fel különböző fonetikai összetételű beszédhangok megjelenítésére, melyek más-más nyelvekben jelennek meg.

A magyar <a> magánhangzót például a 2000-es évek előtti hangtani szakirodalom (vö. Kassai 1998; Siptár–Törkenczy 2000; stb.) azzal az [ɔ] szimbólummal jelölte, amelyet az olasz irodalom a nyílt <o>-ra használ (mint a *pòrta* ['pɔrta] 'ajtó' és *dònna* ['dɔn:a] 'nő' szavakban; vö. Krämer 2009), illetve az angol irodalom a *more*, *all*, *thought* szavakban megjelenő magánhangzóra (vö. Cruttenden 2014); ellenben fonetikailag három különböző beszédhangról van szó. Újabban a magyar <a>-ra egy másik jelet is elkezdtek használni: ez az [ɒ] (vö. Gósy 2004), amely egy ritkábban használt IPA-szimbólum, ám amikor más nyelvek átírásaiban megjelenik, ugyancsak a magyar <a>-tól eltérő hangtani összetételű magánhangzót jelöl, mint amilyen például a sztenderd brit *not*, *hot*, *stop* szavakban megjelenő [ɒ]. Igazából nincs jó megoldás a magyar <a> IPA-jellel való ábrázolására, tehát mindenképpen dönteni kellett, és végül a ritkábban használatos [ɒ] jobb megoldásnak bizonyult az [ɔ]-nál.

Az IPA-átírások konvencionális jellegére a legjobb példa, amikor nyelvészeti konferenciákon az előadók elhozzák saját, különféle nyelvekből származó példáik IPA-átírásait, és a résztvevők mind saját akcentusuknak megfelelően olvassák ki ugyanazokat az elméletileg egységes írásos megjelenítéseket. Az IPA írásrendszere tehát korántsem univerzális, ám ez lehetetlen vállalkozás is lenne, feltehetőleg nem is volt a szervezet célja, hiszen más fonológiai megalapozott, absztrakt megjelenítések is vállaltan szerepelnek a fonetikai ábécében (például az angol [æ] hosszúságának nem jelölése; vö. Cruttenden 2014; illetve hogy az affrikátáknak nincs külön szimbólumuk, amennyiben homorgán zárhang-réshang párokként vannak kezelve).¹⁰

A kiejtés szerinti írásmódok azonban sok zavart okozhatnak egy-egy nyelv beszélőközössége számára. Azoknak a nyelveknek a beszélői, melyek írásrendszere (legalább részben) fonéma–graféma-megfelelésre épül, hajlamosak azt

¹⁰ Természetesen van lehetőség az affrikáták megkülönböztetésére, méghozzá egy a zárhangot és a réshangot összekötő görbe vonallal (pl. [tʃ], [dʒ]), ám ez nem kötelező; illetve a két elem egy karakterre való „egybeolvasztása” is lehetséges (pl. [tʃ], [dʒ]), ám ez az IPA-táblázatban nem szerepel.

hinni, hogy a szavaikat úgy írják, ahogyan ejtik, illetve úgy kell azokat ejteni, ahogy le vannak írva. Ez ugyanakkor az írás konvencionális volta miatt sosem lehet teljesen igaz. A kiejtés szerinti írásmódba vetett hit megtévesztheti a beszélőket, akik az írás hatására hiperkorrekt módon átalakíthatják a kiejtésüket, és ha ez ugyanazon szavak esetében több embernél rendszeressé válik, akár egy közönség ejtésmódját is megváltoztathatja, végül pedig ez a szociolektális változat akár magára a nyelvre is visszahathat.

Az olasz és a magyar nyelv helyesírása is erősen épít a kiejtés szerinti írásmódra. Az olaszok általában meg vannak győződve arról, hogy a *ciao* [ˈtʃaːo] ’szia’ szót úgy írják, ahogy ejtik, hiszen a <c> betű az utána következő, ki nem ejtett <i> miatt [tʃ] hangot jelöl, ám itt például az [a:] hosszúsága nincs jelölve írásban. A magyarok általában meg vannak győződve arról, hogy a *csóó* [ˈtʃaːo:] szót így kell kiejtés szerint leírni, ahol a <c> után álló <s> hasonló funkciót tölt be, mint az olaszban az <i>, ám ebben az írásmódban meg az <á> rövid ejtése nincs megjelenítve.¹¹ Igazából az olaszoknak és a magyaroknak is igazuk van, ha ezt gondolják, mert saját írásrendszerük konvencióin belül valóban így kell kiejtés szerint leírni ezeket a szavakat. Ám mindkét nyelvben akad példa arra, hogy az írás hosszú távon befolyásolta vagy akár meg is változtatta a kiejtést.

2.1. Az olasz esete

Az olasz nyelv rengetegféle területi változatban él, voltaképpen elmondható, hogy ahány település, annyi dialektus, melyek legtöbbször valamennyi nyelvi szinten jelentősen különböznek egymástól (vö. Rohlfs 1966; Loporcaro 2009). Magának az olasz köznyelvnek valójában nincsenek anyanyelvi beszélői, mert minden natív olasz beszélő kiejtésében felismerhetők olyan dialektális jegyek, melyek alapján igen pontosan meg tudják határozni egymás földrajzi hovatartozását, nemcsak észak–dél, de megye vagy egyenesen település és akár városrész viszonylatában is (Beccaria 1988: 109). Az olasz leginkább írott nyelvi és grammatikai normával rendelkezik, a beszélt nyelv sztenderdizációja hiányos maradt mind a fonetika, mind a fonológia terén (Krämer 2009: 22).

¹¹ Érdekes a két magánhangzó hosszúságának különbsége az olaszban és a magyarban (vö. ol. [aːo] ~ m. [aːo]), ami a két nyelv fonológiájára vezethető vissza, ám a kiejtés szerinti írásmód nem tudja tökéletesen megjeleníteni. Az olaszban nincs szóvégi hosszú magánhangzó, a hangsúlyos magánhangzó pedig kötelezően megnyílik nyílt szótagban (vö. Krämer 2009), ám ezt a helyesírás nem jelöli. A magyarban ellenben, fonotaktikai okoknál fogva, minden szóvégi /o/ hosszú (vö. Siptár–Törkenczy 2000), míg erősen jelöltek a szomszédos nehéz szótagok, így amennyiben lehetőség van rá – főleg idegen szavakban –, a beszélők magánhangzó- vagy mássalhangzó-rövidülést alkalmaznak (vö. Huszthy 2016); a helyesírás ellenben ezt sem jelöli, az <á> betű így itt megfelelhet rövid [a]-nak.

Ellenben mivel az olasz helyesírás kiejtés szerinti írásmódra épül,¹² a beszélők igen erősen támaszkodnak a szavak írott alakjára, ha dialektusról köznyelvre (avagy inkább szubsztenderdre) kívánnak váltani.¹³ Ilyenkor valójában az írott forma képviseli számukra az *inputot*, amely a rendszerbe bekerülve átalakul az adott dialektus hangtanának megfelelően, majd az *output* már egy regionális köznyelvi alak lesz. A köznyelvi írott alakhoz való igazodás azonban az idő folyamán átformálta sok dialektus hangtanát.

Az ilyen, írott forma által keltett változások egyik jó példája az északolasz gemináció. A közép- és délolasz dialektusokban (így a toszkán gyökerekkel rendelkező olasz köznyelvben is) vannak hosszú mássalhangzók, azaz gemináták (vö. Krämer 2009); olykor még jelentésmegkülönböztető szerepük is lehet, pl. *fato* 'sors' ~ *fatto* 'tett', *eco* 'visszhang' ~ *ecco* 'íme', *cacio* 'sajt' ~ *caccio* 'vadászik, E/1' (Bertinetto–Loporcaro 2005: 133).¹⁴ A geminációt az olasz helyesírás betűkettőzéssel jelöli (a hosszú és rövid magánhangzókat azonban nem különbözteti meg). A mássalhangzóhossz írásban való jelölése hatást fejtett ki azokra a dialektusokra, melyekben eleve nem voltak gemináták: valójában a teljes északolasz területre.

Azok a latin mássalhangzó-kapcsolatok, melyek Közép- és Dél-Itáliában geminátákká fejlődtek (valamint az eredeti latin hosszú mássalhangzók), az északolasz régióban más újlatin nyelvekhez hasonló leníciós folyamatokon mentek keresztül, és történetileg rövid mássalhangzóvá alakultak (vö. Loporcaro 2009):

latin	toszkán	északolasz
<i>lacte(m)</i> 'tej'	<i>latte</i>	ligúriai <i>laite</i>
<i>nocte(m)</i> 'éjszaka'	<i>notte</i>	piemonti <i>noit</i>
<i>oc(u)lu(s)</i> 'szem'	<i>occhio</i>	lombard <i>öc</i>
<i>ben(u)lu(s)</i> 'szép'	<i>bello</i>	trentinói <i>belo</i>
<i>batuere</i> 'üt'	<i>botta</i> 'ütés'	emíliai <i>bota</i>
<i>siccu(s)</i> 'száraz'	<i>secco</i>	venetói <i>seco</i>

1. táblázat. Olasz hosszú mássalhangzók északolasz megfelelései

¹² Az olasz ábécé a firenzei alapú köznyelv fonémáihoz társít grafémákat, így fonéma–graféma-megfelelés (vagyis kiejtés szerinti írásmód) jellemzi, ám maguk a kiejtett hangok fonetikailag igen különbözők a nyelvjárások függvényében.

¹³ A dialektusoknak viszont nincs írott normájuk, az olaszok teljesen egyéni írásmódot használva szoktak dialektusban levelezni, pl. a nápolyi [wa'lu] 'fiúk!' megszólítás valamennyi itt következő leírása használatos és elfogadott: *guagliù, uagliù, wagliù, uagghiù, guagliu', uagliu'* stb.

¹⁴ Bár a gemináció jelentésmegkülönböztető szerepe megkérdőjelezhető, amennyiben a példákban szereplő rövid mássalhangzós alakoknál a hangsúlyos magánhangzó megnyúlik, így nem tökéletes minimálpárokrol van szó, vö. *fato* ['fa:to] ~ *fatto* ['fat:o].

A XIX. század végétől azonban – az olasz köznyelvesítési törekvésekkel és az írásbeliség terjedésével – „megérkeztek” a gemináták az északolasz vidékekre is. A beszélők ugyanis, mikor dialektusról (szub)sztenderdre kívántak váltani, a szavak írott alakjából indultak ki, és a duplán írt mássalhangzókat elkezdték hosszan ejteni. Ma leginkább *interspeaker* (beszélők közötti) és *intraspeaker* (beszélőn belüli) variáció figyelhető meg az északolaszok között a gemináció mértékében és gyakoriságában; előfordul, hogy ugyanazokban a szavakban ugyanazok a beszélők egyszer geminálnak, egyszer pedig nem, pl. *bello* ’szép’ > [‘be:lo]~[‘bɛl:o], *bocca* ’száj’ > [‘bo:ka]~[‘bok:a], *botta* ’ütés’ > [‘bo:ta]~[‘bɔt:a] stb. A tulajdonnevek esetében azonban sokkal következetesebben jelentkezik a dupla betűkkel írt mássalhangzók hosszú ejtése (elsősorban híres emberek neveinél, pl. a *Boccaccio*, *Raffaello*, *Botticelli* stb. nevekben), a beszélők ezeknél feltehetőleg jobban támaszkodnak az írott formára.

Az írásból induló hangváltozás melletti legfontosabb érvet azonban a *raddoppiamento sintattico* (RS) ’mondatbeli mássalhangzónyúlás’ jelensége szolgáltatja. Ez egy igen jól leírt fonoszintaktikai folyamat (vö. Nespór–Vogel 1986: 165–77; Loporcaro 1997; stb.), amelynek leegyszerűsített lényege, hogy az olaszban (a köznyelvben és minden közép- és délolasz dialektusban) bizonyos szintaktikai helyzetben (ill. fonológiai frázison belül) megnyúlnak a szó eleji mássalhangzók. Leginkább hangsúlyos magánhangzó (vagy egy szótagú szavak) utáni szókezdő mássalhangzókról van szó, pl. *va bene* ’jól van’ [vab’:ɛ:ne], *a casa* ’haza’ [ak’:a:za], *tre cani* ’három kutya’ [trek’:a:ni], *città famosa* ’híres város’ [tʃit’:af:a mo:za] stb.

Az északolasz nyelvjárásokból és az északi szubsztenderdből hiányzik az RS, így az iménti szókapcsolatokban az északi beszélők rövid mássalhangzókat ejtenek a szóhatáron. Vannak azonban olyan szókapcsolatok az olasz köznyelvben, melyek a használati gyakoriság miatt szóösszetétellé váltak, és a helyesírás – az egybeírás mellett – az RS-t is megjeleníti bennük, pl. *a Dio* ’Istenhez’ > *addio* ’viszlát’. Az efféle lexikalizálódott példákban többnyire az északolaszok is hosszú mássalhangzókat ejtenek az íráskép hatására, míg ugyanezen szavak más mondatbeli megjelenésekor röviden ejtik a kezdő mássalhangzót, pl. *rendiamo grazie a Dio* ’Istennek legyen hála’, melyben az *a Dio* kifejezésben északon mindig rövid [d]-t használnak, ám az *addio* szót sokszor hosszú [d]-vel mondják. Az RS-nek rengeteg hasonló lexikalizálódott példája van az olasz köznyelvben, melyek önálló szótári tételnek számítanak, főleg mondatszók, határozószók és kötőszók, például *arrivederci* ’viszlát’, *sebbene* ’jóllehet’, *dappertutto* ’mindenütt’, *soprattutto* ’mindenekelőtt’, *nemmeno* ’sem’, *oppure* ’vagy’ stb. Ezek a szavak valójában hasonlóan viselkednek, mint a híres emberek nevei: a beszélők számára a kiejtésük bemeneti alakját az írott forma képviseli, így többnyire hosszan ejtik bennük a

mássalhangzókat, akkor is, ha az északolasz területen történetileg nem voltak hosszú mássalhangzók.

Az északra begyűrűző gemináció mellett számos más olyan esetet lehetne említeni, mikor az írott köznyelv hatással volt a dialektusok vagy a szubszternderdek kiejtésére. Most csak egy másik példára szorítkozom, az északi nyelvjárá-sok laringális fonológiájából. Észak-Itáliában a latin zöngétlen zárhangok magánhangzók közötti (*intervokális*) helyzetben zöngéssé váltak (2. táblázat). Az intervokális zárhangok zöngésülése (*leníciója*) a középkorra olyannyira elterjedt, hogy a zöngétlen zárhangok teljesen eltűntek ebben a helyzetben az északolasz változatokban (vö. Loporcaro 2009).

latin	toszkán	északolasz
<i>frater</i> 'fiútestvér'	<i>fratello</i>	emíliai <i>fradel</i>
<i>rota</i> 'kerék'	<i>ruota</i>	lombard <i>röda</i>
<i>periculu(m)</i> 'veszély'	<i>pericolo</i>	piemonti <i>prigu</i>
<i>capille(s)</i> 'haj'	<i>capelli</i>	venetói <i>cavei</i>

2. táblázat. Intervokális zárhangleníció az északolasz változatokban

A zöngétlen ejtés a XIX. század végi sztenderdizációs törekvések hatására jelent meg újra ebben a régióban. Mivel az írott köznyelv a korabeli toszkán fonológiát tükrözi, és a toszkán megtartotta a zöngétlenséget, az északolasz regionális köznyelvben hibrid szóformák kezdtek kialakulni; a 2. táblázat példáit megismételve: északolasz *fratel* (a toszkán *fratello* és a dialektális *fradel* kontaminációjaként), *röta* (szintén az írott toszkán forma és a dialektális alak keverékeként), valamint *p(e)rico* és *capei*, melyek hasonló kevert formák. A közös bennük, hogy más dialektális fonológiai folyamatok megőrzésével, ám az intervokális leníció elhagyásával jönnek létre, ami feltehetőleg a köznyelvi írott alaknak köszönhető. Tehát az északi regionális köznyelvben kialakult a zárhangok intervokális zöngétlensége, és a lenizált zárhangokat a beszélők már csak szoros dialektusra váltva használják.

2.2. A magyar esete

A magyar helyesírás a kiejtés szerinti írásmód mellett a szóelemzésre is erősen épít, és épp a két írásmód gyakori összekeverése okozhat gondot a beszélők számára: elsősorban helyesírási hibákhoz vezet, hiszen sokszor megjósolhatatlan, hogy mely fonológiai folyamatot kell írásban jelölni és melyiket nem; ám olykor a kiejtést is befolyásolja, ami végső soron nyelvi változást is eredményezhet.

A helyesírási szabályzatot (AkH.) időről időre frissíti az Akadémia, ami szükséges írásrendszer-karbantartási folyamat, hiszen az élő nyelvek állandó változásban vannak.¹⁵ Az AkH. 12. kiadásában meg is figyelhető a nyelvi változás (részleges) lekövetése, amennyiben a szerkesztők kodifikálták a gyakoribb felhasználói tévedéseket, elsősorban a magánhangzöhossz és a külön- és egybeírás terén (a 3. táblázat két-két példát hoz négy jelenségre).

jelenség	AkH. ¹¹	AkH. ¹²
Mgh.-rövidítés	<i>immúnis</i> <i>reváns</i>	<i>immunis</i> <i>revans</i>
Mgh.-nyújtás	<i>bura</i> <i>árboc</i>	<i>búra</i> <i>árbóc</i>
Egybeírás	<i>nyitva tartás</i> <i>kemény tojás</i>	<i>nyitvatartás</i> <i>keménytojás</i>
Különírás	<i>vízbefülés</i> <i>kisalakú</i>	<i>vízbe fülés</i> <i>kis alakú</i>

3. táblázat. Felhasználói tévedések kodifikálása az AkH. 12. kiadásában

Továbbá bevezették a választhatóságot, ami azt üzeni a beszélők számára, hogy a nyelvhelyesség nem feltétlenül fekete-fehér, vannak szavak, melyeknek több helyesírási formája (így akár több ejtésbeli megvalósulása) is helyesnek számíthat, pl. *e-mail/imél*, *jazz/dzsessz*, *dühvel/dühhel*, *bólingat/bólintgat* stb. Ez a döntés különösen fontos ingadozó ejtésmód esetén (mint amilyen a *düh*-beli opcionális *h*-törlés, vö. Siptár–Szentgyörgyi 2013: 31; ill. l. a jelen pont utolsó bekezdését), ugyanis a beszélők hajlamosak a mindenkori sztenderd normái alapján megítélni más nyelvhasználók beszédmódját.

Az AkH. a sztenderd egyik legfontosabb közvetítője a beszélőközösség felé. A sztenderdizáció pedig nagy felelősséggel járó nyelvpolitikai munka, hisz a beszélők számára a kiejtésbeli normát is a szavak írott alakja képviseli: hajlamosak azt hinni, hogy csak az a szóalak számít helyesnek, amely a szabályzatban szerepel, az írott formát pedig azonosítják a kiejtéssel. Az olaszhoz hasonlóan azonban a magyar nyelv sztenderdizációja is hiányos (bár korántsem annyira, mint

¹⁵ Vannak írásrendszerek, amelyek reformok nélkül is jól működnek, főleg a hagyományos írásmódra építők, mint az angol és a francia. Egyes nyelveknél kiejtés szerinti írásmód esetén is ritkák a reformok – ilyen például a cseh, melyet Husz János óta alig reformáltak, illetve a fent említett olasz. Más nyelveknél a helyesírást rendszeresebben frissítik, igazodva a természetes nyelvi változáshoz, mint például a magyar és a román esetében.

az olaszé). Az AkH. ezt a hiányosságot el is ismeri, erről tanúskodnak az *alakváltozatok*, vagyis hogy bizonyos szavak több alakban is előfordulnak a sztenderd-
ben, és ezeket a helyesírási szabályzat is elfogadja. Így például egyes szavak
esetében elfogadott az *ö-zés*, pl. *fel-/föl-* (ik.), *csend/csönd*, *seper/söpör*, *cse-
peg/csöpög*, *fedél/födél* stb.; más szavaknál viszont nem, vagyis az *ö-zés* ezeknél
nyelvjárásiaknak számít, például *mög-* (ik.), *pör*, *szöm*, *öszik*, *fölleg* stb.¹⁶ A meg-
különböztetés jól rávilágít a helyesírás és a sztenderdizáció konvencionális vol-
tára. További alakváltozatokat fogad el köznyelvnek a szabályzat a magánhang-
zók nyíltsági és hosszúsági különbségei terén, pl. *csoda/csuda*, *csorog/csurog*,
dől/dül, *lábás/lábos*; *hova/hová*, *mienk/miénk*, *tied/tiéd*, *levő/lévő* stb. Illetve a
sztenderd beemel más, archaikusnak, fennköltnek, kollokvialisnak vagy épp
nyelvjárásiaknak tűnő alakváltozatokat is, például: *lány/leány*, *rá/reá*, *mért/miért*,
gyerek/gyermek, *foltoz/foldoz*, *bent/benn* stb.¹⁷

Mindeddig inkább arról volt szó a magyar helyesírás kapcsán, hogy a
kiejtés hogyan hat az írás változásaira. Ám a fordítottja is előfordul, ha jóval rit-
kábban is, ugyanis ha az írott forma tudatosul a beszélőkben, megváltoztathatja a
kiejtésüket. Akár fonémák is visszaszorulhatnak az írás befolyására egy-egy
nyelvváltozatban: így járt például a magyar „zárt <ë>”, ez a palatális, középma-
gas, kerekítetlen magánhangzó (amely fonetikailag az <é> rövid párja: [e]). Ez a
hang (ill. maga a fonéma) nem volt jelen az északkeleti nyelvjárási régióknak azon
a részén, mely a magyar köznyelv alapja lett, így a sztenderdbe sem került bele,
ám számos dialektusban sokáig megmaradt, vagy még mindig jelen van (vö. Kiss
szerk. 2001). Általános, minden nyelv esetében jelentkező tendencia azonban,
hogy a sztenderdesítési törekvések a dialektusok bizonyos szintű kiegyenlítődé-
sével járnak (vö. Wardhaugh 2002). Mivel a zárt <ë>-nek nem lett saját betűje a
magyar ábécében, az [e] és [ɛ] közötti fonológiai kontraszt fokozatosan visszaszo-
rult, és a rövid középnyílt [ɛ] bekebelezte a rövid középzárt [e]-t. Kodály Zoltán
az <ë> megőrzését, illetve jobb elterjesztését úgy képzelte el, hogy a beszédhan-
got <ë> betűvel jelölve bele kell nyomtatni a tankönyvekbe, így a tanulók, látva a
betűk különbségét, próbálnák kiejteni az <ë>-t, és végtére megtanulnák. Ez azon-
ban nem így lett, a tanítványok a tankönyvbe nyomtatott <ë> betűk hatására sem
sajátították el a rövid [e]~[ɛ] fonológiai kontrasztját (vö. Péntek 2007).

Némileg hasonló az <ly> helyzete is, a palatális laterális [ɫ] mássalhang-
zóra ugyanis volt külön betű, a fonéma mégsem jelent meg a magyar köznyelvben,

¹⁶ Sőt olyan szavak is akadnak, melyekben épp a „nem *ö-zés*” számít nyelvjárásiaknak, pl. *sör~*ser*,
*döglük~*deglik*, *össze-* (ik.) ~ **essze-* stb.

¹⁷ Persze ezek között az alakváltozatok között is van „kimondatlan” használatbeli, stílárius különbség,
az egyik ugyanis általában inkább illik az írott nyelvbe, mint a beszéltbe, vagy fordítva, pl.: *fel-*
(írott) ~ *föl-* (beszélt), *csoda* (írott) ~ *csuda* (beszélt), *levő* (írott) ~ *levő* (beszélt) stb.

a beszélők a <j>~<ly> betűkülönbség ellenére sem sajátították el a [j] és [ʎ] közti kontrasztot. Eszerint az írás kiejtésre való hatásai inkább lehetnek „rombolók”, mint „építők”, vagyis egy betű meg nem léte hozzájárulhat egy fonológiai kontraszt megszűnéséhez (vö. <ë>), ám egy redundáns betű megléte nem vezet egy kontraszt vagy egy hang elsajátításához (vö. <ly>).

Gyakori az írás hatására jelentkező ejtészváltozás az olyan idegen szavakban, amelyeknek írott változatában a magyar helyesírás megőrzi az eredeti szó kettőzött mássalhangzóit ott is, ahol pedig a kiejtésben rövid a mássalhangzó; miközben az ellenkezőjére is van példa, ahol az eredetileg rövid mássalhangzó a kiejtésben megnyúlik, pedig írásban nincs kettőzött mássalhangzó, pl. *aszimmetria* [ˈɒs:imɛtriɒ], *kolléga* [ˈkolɛgɒ], lat. *essentia* > m. *eszencia*, ol. *rucola* > m. *rukkola*, ol. *fusilli* > m. *fusszili* stb.¹⁸ Gondozott beszédben azonban gyakran betűejtés jelenik meg, így az akkurátus beszélők a mássalhangzóhosszt is az elemek számához igazíthatják kiejtésükben, olykor saját anyanyelvi kompetenciájuknak is ellenszegülve. Latinos műveltséggel rendelkezők például gyakran ejtik az írásképnak megfelelő hosszúságú mássalhangzóval az *apparátus*, *desztillált*, *akkord*, *paraffin* stb. szavakat, melyekben a magyar beszélők java rövid mássalhangzót ejt; vagy ejtik röviden például a *ventilátor* <l>-jét, mely a magyarban egyébként nyúlásra hajlamos. Egy-egy ilyen gondozott ejtismód szociolektálissá is válhat, a klasszikus zenészek körében például divat a *csembaló* szót rövid <l>-lel ejteni (hisz úgy van írva), holott igen elterjedt a hosszú <l>-es *csemba*[l:]ó ejtés.

Szilágyi N. Sándor (2004, 2013) további konkrét példákat hozva, különböző analógiás változásokra hívja fel a figyelmet, melyek feltehetőleg a szavak írott alakjaiból indultak ki. Az egyik a *bonyolódik* szó esete, melynek hosszú ó-s formáját „az írott forma beszédalakító hatásának” tulajdonítja (Szilágyi N. 2004: 111–2): a szónak „bonyolodik”-nak kellene lennie, érvelése szerint ugyanis „nincs több olyan -ód(ik), -őd(ik) képzős rezultatív igénk, amelynek kauzatív megfelelője -ít végű volna, mint a *bonyolít*. Ilyen végű párja van viszont minden -ul, -ül, illetve -od(ik), -öd(ik), -öd(ik) végűnek [...]. Az igetöbblől képzett -ít képzős szavaknak a *bonyolódik* kivételével nem lehet -ód(ik), -őd(ik) képzős párjuk, de lehet, és nagyon soknak van is -od(ik), -öd(ik), -öd(ik) képzős párja”. Feltehetőleg a *bonyolódik* szó kiejtése is rövid [o]-s lehetett eredetileg, amíg a helyesírási forma tudatosulása, illetve az -ód(ik) képző analógiája meg nem nyújtotta benne a harmadik magánhangzót (4. táblázat).

¹⁸ A jelenség fonológiai magyarázatához l. Nádasdy (1989); Huszthy (2016).

-ít	-odik	szabad tő	-ódik
<i>hábor+ít</i>	<i>hábor+odik</i>	<i>csal</i>	<i>csal+ódik</i>
<i>takar+ít</i>	<i>takar+odik</i>	<i>győz</i>	<i>győz+ódik</i>
<i>tántor+ít</i>	<i>tántor+odik</i>	<i>tipor</i>	<i>tipr+ódik</i>
<i>bonyol+ít</i>	<i>ʃbonyol+odik</i>	→	<i>bonyol+ódik</i>

4. táblázat. A *bonyolódik* szó analógiás esete

Szilágyi N. (2013: 245–7) egy másik példája a *dülöngél* szó, melynek „dülöngél”-nek kellene lennie, hiszen a szótő *dül*, és más hasonló képzésű szavak is megtartották a többeli hosszú magánhangzót, pl. *szállongál*, *szórigál*, *fújdogál*, *irdogál* stb. Továbbá a pótlónyúlás eredményeként kialakult *ű~ü* váltakozás esetén a rövid változat csak akkor lehetséges, ha a következő szótagban [ɛ] vagy [y] van (*tűz ~ tüzet*, *tüzes*, *tüziünk*), ha viszont [ø] áll ott, akkor nem lehet, tehát az itt várható alak a „dülöngél” lenne, akárcsak pl. a *tűzön* esetében, ami nem „tüzőn”, mint ahogy a *kézen* se „kezen”. De ha a „dülöngél” helyesírását rosszul szabályozták, *dülöngél*-ként, akkor az most egyedüli kivétel. Ide lehetne sorolni még az *-úl/-ű* végű főnevek *l*-igeképzős változatait is, pl. *hegedű~hegedül*, *derű~derül*, *ború~borul* stb., melyekben a szóvégi hosszú *-úl/-ű* analógiás hatásra rövidülhetett meg, az *-ul/-ül* mintájára (vö. *szép~szépül*, *drága~drágul*). A *hegedül* szót sok nyelvjárásban hosszú *ű*-vel is ejtik (többek között a köznyelv alapját biztosító északkeleti régióban is), ám az íráskép (és az analógia) hatására ezeken a vidékeken is egyre terjed a rövid magánhangzós ejtés.¹⁹

Végül visszatérek a korábban említett szóvégi *h*-törlésre, mint a *düh* [dy], *méh* [me:], *cseh* [tʃɛ] szavakban (vö. Siptár–Törkenczy 2000: 274–7). A *düh-vel/dühhel* kettős alak „engedélyezése” az AkH. 12. kiadásában azt sugallja, hogy a 11. kiadás szerint még „hibás” volt a *düh* szó végén /h/-t (azaz [x]-t) ejteni, ám újabban már nem az. Eszerint a 11. kiadás még szabályként tekintett a szóvégi *h*-törlésre, amelynek a „megszegése” (vö. *dühhel* [dyx:ɛl]) nem kerülhetett bele írásos formában a normát közvetítő AkH-ba; a 12. kiadás azonban opcionális fonológiai folyamatként kezeli. Elképzelhető, hogy a Ø~[x] variáció (vö. [dy]~[dyx]) épp az íráskép hatására alakulhatott ki, amennyiben a beszélőket megtévesztette a szóvégi <h> betű, és elkezdtek kiejteni, hasonlóan a *pech*, *doh*, *sah* stb. szavakhoz. Ha pedig nem is elsősorban az íráskép okolható a variációért (hanem inkább az analógia), a szavak írásmódja mindenképpen hozzájárulhatott az ejtészváltozat elterjedéséhez és fennmaradásához, főleg, hogy az AkH. 12. kiadása kodifikálta is a szóvégi <h>-s formát a *dühhel* alakban.

¹⁹ Forrás: Szilágyi N. Sándorral való személyes beszélgetés és levelezés.

2.3. Idegennyelv-elsajátítás

Az írás kiejtésre való hatásainak egyik legmeggyőzőbb terepe az idegennyelv-elsajátítás. Az idegen nyelveket iskolai rendszeren belül többnyire nem anyanyelvi tanár tanítja, így a tanulók eleve idegen akcentusos ejtémódot hallanak.²⁰ A kiejtéstaniítás szerepe elenyésző, betűírási rendszerek esetében általában egy laza fonéma–graféma-megfelelést tanítanak meg a tanárok (pl. hogy az olaszban a <c> betű <i> és <e> előtt <cs>-nek ejtendő, ám arról már nem esik szó, hogy a magyar és az olasz [tʃ] között milyen fonetikai különbségek vannak). Az új szavak kiejtését pedig ebből a felszínes összefüggésrendszerből vezeti le magának a nyelvtanuló. Az input tehát elsősorban a szavak írott formája lesz (illetve kisebb részben a tanár akcentusa).

A már többször említett betűejtés (ang. *spelling pronunciation*) nagy szerepet kap az idegennyelv-elsajátításban (vö. Kerek 1976). Ennek hatásai sokszor negatívként vannak feltüntetve, mint az angol „néma betűk” (*silent letters*) felesleges kiejtésekor (pl. <k>*nife*, <w>*rite*, *dout*, *ai<s>le* stb.). Ám a betűejtés bizonyos esetben pozitív eszközként is felhasználható, például az olasz mássalhangzók hosszának elsajátításához: a sztenderd (idegen nyelvként elsajátítandó) olaszban ugyanis a kettőzött betűket mindig hosszan, az egyedülieket meg mindig röviden kell ejteni, sokszor ellentmondva a magyar fonológiának. Például az utolsó előtti hosszú mássalhangzókat a magyarok jellemzően röviden ejtik (5. táblázat);²¹ ebben az esetben az akcentuselem kiküszöböléséhez éppen hogy a betűejtésre érdemes támaszkodni (vö. Huszthy 2022).

olasz célszó	magyar akcentusos ejtés
<i>cappella</i> 'kápolna'	<i>ca[p]ella</i>
<i>uccello</i> 'madár'	<i>u[tʃ]ello</i>
<i>marrone</i> 'barna'	<i>ma[r]one</i>
<i>soprattutto</i> 'elsősorban'	<i>sopra[t]utto</i>

5. táblázat. Olasz hosszú mássalhangzók rövid ejtése a magyar akcentusban

A tanulmány 2.1. pontjában említett *gemináció* és *laringális fonológia* betűejtéssel való összefüggései különösen fontosak az idegennyelv-elsajátítás terén. Általános megfigyelés, hogy ha a tanulók anyanyelvében vannak gemináták (mint a

²⁰ Ez persze alapvetően nem baj, hiszen a natív és nem natív (valamint a dialektális) ejtémódot megkülönböztetése csak haladó nyelvtudásnál kezd kialakulni a tanulóknál, addig *fonológiai sükettség* jellemzi őket, vagyis nem hallják meg a saját anyanyelvükre nem jellemző hangtani sajátosságokat, így el sem tudják sajátítani azokat (vö. Peperkamp–Dupoux 2002).

²¹ A jelenség fonológiai okairól l. Huszthy (2016).

magyarban és az olaszban), idegen nyelven is gyakran geminálni fogják a kettőzött mássalhangzókat (vö. Bassetti 2017; Bassetti és mts. 2021). A kettőzött mássalhangzóbetűk azonban sok nyelven nem hosszúságot jelölnek, hanem egy meghaladott nyelvtörténeti állapot hagyatékai, vagy egész mást jeleznek, pl. a mássalhangzókat megelőző magánhangzó rövidségét, mint a németben, pl. *Kette* ['kʰetə] 'lánc', *Wasser* ['vasə] 'víz', *Waffel* ['vaf] 'ostya' stb.

Bassetti (2017) kimutatja, hogy angolul tanuló olaszok jellemzően hosszasan ejtik azokat az angol dupla mássalhangzóbetűket, amelyek egyébként az angol kiejtésben rövidek. Felmérésében olyan szavakat is összehasonlít, amelyek hasonló formát mutatnak a két nyelvben, ám nem talál releváns időtartambeli különbséget az olaszok geminációjában olyan esetekben, mikor az angol szó olasz megfelelőjében a mássalhangzó hosszú (pl. ang. *occupy* 'elfoglal' ~ ol. *occupare*), illetve olyanokban, ahol az olasz mássalhangzó egyébként rövid (pl. ang. *pepper* 'bors' ~ ol. *pepe*). Az olaszok angolul beszélve mindkét esetben éppúgy hajlamosak a geminációra, ami azt jelenti, hogy az íráskép a jelenség felelőse, nem pedig a szavak olaszban meglévő változatának hangalakja.

Betűírást használó nyelvek elsajátításakor számos laringális félreértést okoz a „zöngés” és „zöngétlen” mássalhangzók eltérő jelölése. Zöngenyelvekre (pl. újlatin, szláv, magyar stb.) jellemző akcentusokban az anyanyelvükön zöngés mássalhangzóbetűk (pl. *b*, *d*, *g*, *v*) zöngés ejtésre készítetik a nyelvtanulókat, holott aspirációs nyelveken (pl. angol, német, dán stb.) ezek legtöbb esetben zöngétlen hangokat jelölnek (vö. Balogné Bérces 2017). Maga az aspiráció ellenben nincs írásban jelölve a zöngenyelvek beszélői számára, így a nyelvtanulók nehezebben is sajátítják el a [h] ejtését [p, t, k] után; még haladó nyelvtudás esetén is sokszor elmulasztják, vagy nem jókor alkalmazzák.

Idegen nyelvek kiejtésének elsajátításában tehát nagy szerepet játszik az íráskép, a beszélők ejtémódját óhatatlanul befolyásolja a szavak mentális reprezentációjukban megjelenő írott alakja. Márpedig a tudatos idegennyelv-tanulás írás nélkül elképzelhetetlen; aki a célnyelv (egyik) sztenderd változatát tanulja, kiejtésében részben mindig a szavak írott változatára fog támaszkodni. Ellenben ha csak natív szóbeli inputot kap, mint például sok olaszországi bevándorló, a kiejtése dialektálissá válik, és akcentusa egyaránt hordoz dialektális és idegen jegyeket (vö. Daloso 2009).

3. Egy román esettanulmány

A román nyelvből több jó példát is lehet hozni az írás kiejtésre való hatásaival kapcsolatban. A román többszakaszos ábécéváltáson esett át 1860-tól kezdve, mikor is az addigi cirill betűs írás helyett áttértek a latin betűs írásmódra. A teljes

átállásra csak 1920 után kerülhetett sor Romániában, a cirill betűket a két időpont között is sokat használták. Moldovában ugyanez a váltás hivatalosan csak 1991-ben történt meg, hisz az ország korábban a Szovjetunió része volt. Az ábécéváltás hangtanra való következményei nem elhanyagolhatók, és ellenpéldát szolgáltatnak azzal az 1. fejezetben említett nézettel szemben, miszerint az írásrendszer megváltoztatása nincs hatással a nyelvek fonológiájára.

Az első példám azonban nem is az ábécéváltás következménye, hanem egy apró helyesírási változtatásé, ami azt mutatja, hogy még az írásrendszerbe való legkisebb beavatkozás is lehet hatással a kiejtés változására. A román *fi* létige jelen idejű, kijelentő módú ragozásának négy alakjában a tőmagánhangzó egy felső nyelvvállású, centrális [i] (artikulációsan az [i] és az [u] közé eső hang). Az [i] hang cirill betűje <и> volt, majd latin megfelelője egy kalapos <î> lett, amit (először 1932-ben, majd véglegesen 1993-ban) szó belsejében <â>-ra változtattak (vö. *Romînia* > *România*). A létige azonban kivételt jelentett, abban ugyanis a betűt latinizáló <u>-ra cserélték: *sînt* > *sunt* (E/1, T/3), *sîntem* > *suntem* (T/1), *sînteți* > *sunteți* (T/2); azzal a kikötéssel, hogy a magánhangzó kiejtése [i] marad (vö. Firică 2009). Az idősebb generáció valóban továbbra is [i]-nek ejtette a létige tőmagánhangzóját, a fiatalabbak azonban elkezdték az íráskép hatására [u]-nak ejteni. Ez az apró változtatás átformálta a román létige ejtismódját – egyúttal szociolektális konnotációt is teremtve, mert ma már csak az „öregek” használnak [i]-t a létigében –, olyannyira, hogy 2021-ben a DOOM3 akadémiai helyesírási és helyesejtési szótárba²² be lett vezetve, hogy a *sunt* helyes kiejtése [sunt].

A cirill betűkről latinra való átállás érzékenyen érinthette a román [ja] diftongust, amelynek korábban egyetlen betű, a <я> felelt meg, az ábécéváltás után azonban egy digrammát kapott, és azóta az <ea> magánhangzó-kapcsolat jelöli (mint a következő szavakban: *ea* [ja] 'ő (nm., nőnem)', *seară* ['sjarɨ] 'este', *dimineață* [dimi'njatsɨ] 'reggel' stb.). Személyes megfigyelésem szerint a mai román kiejtésben ez a betűkapcsolat néha az [e] és az [a] magánhangzók találkozásaként valósul meg, és nem mindig egy szótagú [ja] diftongusként hangzik. Tehát míg az <ea> sztenderd szerinti kiejtése csak [ja] (vagy más átírásban [ɛa]) lehetne (Chitoran 2002; Renwick 2022), spontán beszédben olykor két szótagú [ea]-ként jelenik meg. Ezt a hipotézist, melynek nincsenek szakirodalmi előzményei, egy kérdőíves felméréssel szerettem volna alátámasztani, amelynek eredményeit a következőkben mutatom be.

²² A *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* 3. kiadása, amit az Akadémia „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” Nyelvtudományi Intézete adott ki: <https://doom.lingv.ro/?query=fi> (utolsó meglejtés: 2023. 08. 30.).

3.1. A kérdőív

A kérdőívet online formában, angolul készítettem el. Az átláthatóság végett kevés bevezető szöveget fogalmaztam hozzá, egy egymondatos leírást és egyetlen kérdést: „hány szótagosak a következő szavak?” A kitöltőket továbbá arra kértem, hogy első megérzésükre hagyatkozzanak. Ezután román célszavak listája következett, és minden szóról meg kellett tippelniük, hogy hány szótagosnak gondolják.

Összesen 20 célszót választottam ki, közülük 8-ban szerepelt az <ea> betűkapcsolat. Itt a glosszájukat és a román sztenderd szerinti fonetikai átírásukat is megadom (vö. Chitoran 2002; Renwick 2022): *seară* [ˈsjar̩] ’este’, *universitatea* [universiˈtatja] ’egyetem (def.)’, *fleac* [fljak] ’apróság’, *treaz* [trjaz] ’éber’, *lucrează* [luˈkrjaz̩] ’dolgozik (E/3)’, *jneapăn* [ˈɟnap̩n] ’boróka’, *citească* [tʃiˈtjask̩] ’olvas (E/3, felsz. m.)’, *realizezi* [reˈaliˈzezi] ’megvalósít (E/2)’.²³

A többi 12 célszó elsősorban disztraktor volt (elszórta jelentek meg az előző nyolc között), ám amint majd az eredményekből kitűnik, szintén szolgáltak tanulsággal az írás szótagszerkezetre és kiejtésre való hatásaival kapcsolatban. Négy szóban egy másik diftongus, az <oa> írású [wa] szótagolására voltam kíváncsi: *noapte* [ˈnwapte] ’éjszaka’, *poame* [ˈpwame] ’bogyó (tsz.)’, *fondatoare* [fondaˈtware] ’alapító (nőnem)’, *toană* [ˈtwan̩] ’szeszély’. Három szóban a szóvégi, mássalhangzót követő <i> viselkedése volt érdekes: *bani* [ban̩] ’pénz’ (tsz.), *pomi* [pom̩] ’fa (tsz.)’, *zulfu* [zuˈluf̩] ’hajfür’ (tsz.). További öt szóban pedig egyéb magánhangzó-kapcsolatok szótagolását szerettem volna tesztelni, amelyek valamelyike diftongizálódik, valamelyike pedig hiátust alkot a sztenderd román szabályai szerint (vö. Renwick 2022: 540–1): *nouăsprezece* [ˈnowəsprezetʃe] ’tizenkilenc’, *copilărie* [kopiləˈrije] ’gyerekkor’, *iarbă* [ˈjarb̩] ’fű’, *autobuz* [autoˈbus] ’autóbusz’, *aur* [ˈaur] ’arany’.

A kérdőívet 18 román anyanyelvű beszélő töltötte ki, két korcsoportban: hatan 19 és 23 év közé esnek (5 lány és 1 fiú), míg tizenketten 43 és 53 év közé (négy nő és nyolc férfi). Tizenketten kolozsvári származásúak, hárman szatmárnémetiek, míg egy-egy kitöltő Marosvásárhelyről, Désről és Nagyenyedről származik.²⁴ A fiatalabb generáció tagjai mind legalább két idegen nyelvet beszélnek, és mind egyetemi tanulmányokat végeznek; az idősebb generációból ketten beszélnek legalább két idegen nyelvet, öten végeztek felsőfokú tanulmányokat, a többiek csak az angolt jelölték meg idegen nyelvként.

²³ A diftongusok részét képező [j w] félmagánhangzók a szakirodalomban sokszor [ɛ ɔ]-ként vannak jelölve (egyes nyelvészek még fonetikai különbséget is feltételeznek közöttük, pl. Chitoran 2002: 98–9), ám ez az átírás itt ugyanazt a hangot (ill. fonológiai elemet) képviseli.

²⁴ A kolozsvári kötődést és a két korcsoportot az magyarázza, hogy román ismerősök híján kolozsvári magyar barátaimat kértem meg, hogy töltsék ki a kérdőívet román barátaikkal és szüleikkel. Ezúton is nagyon köszönöm a segítséget!

3.2. Eredmények és következtetések

Tizenöt célszó szótagolásának megítélésében variáció mutatkozott, ám akadt öt, amelyet valamennyi adatközlő ugyanannyi szótagosnak gondolt (vö. 6. táblázat). Ezek elsősorban a gyakran használt szavak voltak (a szóhasználati gyakoriság ugyanis hatással van a szavak mentális reprezentációjára és kiejtésére, és ezek esetén az írott forma kevésbé tudja befolyásolni a fonológiát, vö. Bybee 2001): így a *seară* és a *noapte* szót mindenki két szótagosnak, a *bani* szót pedig mindenki egy szótagosnak írta. Szintén egyetértés mutatkozott a *fondatoare* és a *lucrează* szavak esetén,²⁵ előbbi mindenki négy, utóbbit mindenki három szótagosnak vélte, ami megfelel a sztenderdnek. Ezek a példák azt mutatják, hogy sok esetben hiába szerepel a szavak írott formájában még egy magánhangzóbetű, a beszélők nem tulajdonítanak miatta plusz egy szótagot a szó fonológiai szerkezetének.

Akadt öt szó, melyeket csak egy-egy kitöltő jelölt több szótagosnak a sztenderdhez képest (de nem ugyanaz a személy): a *poame*, *toană* és *iarbă* szavakat egy-egy kivétellel mindenki két szótagosnak írta, a *treaz* esetében egyvalaki tett ugyanígy, míg a *citească* szót szintén csak egyvalaki jelölte három helyett négy szótagosnak. A *pomi* és *jneapăn* szavakat már két-két kitöltő gondolta egygyel több szótagosnak a bennük lévő „extra” magánhangzóbetű miatt, míg a *copilărie* esetében szintén két adatközlő jelölt meg egygyel kevesebb szótagot a vártnál, az <ie> kapcsolatot hiátus helyett diftongusnak értelmezve.

Mindössze hét szó okozott komolyabb problémát a kitöltők számára. A *fleac* esetében hárman jelöltek meg egy helyett két szótagot, és ugyanúgy hárman írtak a *nouăsprezece* szóra öt helyett hat szótagot. A *zulufi*, az *autobuz* és az *aur* már a kitöltők egyharmadát bizonytalanította el. A *zulufi* ritkán használt szó, feltehetőleg ennek is köszönhető, hogy hatan is három szótagosnak vélték kettő helyett. Az *autobuz* és az *aur* kevésbé okoz meglepetést, ugyanis az *au* kapcsolat sok nyelvben ingadozik a diftongusos és a hiátusos ejtés között (így a magyarban is, vö. Siptár–Szentgyörgyi 2013: 62–3); a románban elméletileg hiátus van a két magánhangzó között (vö. Renwick 2022: 540), de elképzelhető, hogy egyes beszélők diftongussal valósítják meg.

Számottevő bizonytalanságot okozott az *universitatea* és a *realizezi* is, melyekben szintén csaknem a kitöltők egyharmada tévedett. Amellett, hogy ezek a szavak hosszabbak, további elbizonytalanító tényezővel is bírnak. Az *universitatea* esetében az <ea> két morfémahoz tartozik, az ’egyetem’ szó töve ugyanis *universitate*, a hozzátoldott *a* a határozott névelő, ami kötelező elem, ha például az egyetemet megnevezik (pl. *Universitatea Babeş–Bolyai*), ezért az ’egyetem’

²⁵ A gyakoriság morfológiai szinten ezeknél a szavaknál is szerepet játszhat, hiszen az egyikben a kijelentő mód E/3 személyragja váltja ki az <ea> létrejöttét, a másikban pedig a nőnem morféma.

kifejezés igen gyakran áll a románban határozott névelővel együtt; ám az [e] és [a] diftongizációja ebben az esetben is megtörténik (vö. Renwick 2022: 534). A *realizezi* egy fokkal problémásabb, ugyanis az <ea> itt nem diftongizálódik, ráadásul a szóvégi mássalhangzót <i> is követi. A beszélők szótagolását emiatt nehéz megítélni, mindenesetre tizenhárman írták helyesen négy szótagosnak a szót, míg négyen három szótagosnak vélték, egyvalaki pedig ötöt írt. A 6. táblázatban összesítem a kérdőíves felmérés eredményeit.

célszó	IPA-átírás	szótagszám	hibaszázalék
<i>bani</i> 'pénz'	[ban ⁱ]	1	0
<i>seară</i> 'este'	['sjar ^Λ]	2	0
<i>noapte</i> 'éjszaka'	['nwapte]	2	0
<i>lucrează</i> 'dolgozik (E/3)'	[lu'krjaz ^Λ]	3	0
<i>fondatoare</i> 'alapító (nőnem)'	[fonda'tware]	4	0
<i>treaz</i> 'éber'	[trjaz]	1	5,6%
<i>poame</i> 'bogyó (tsz.)'	['pwame]	2	5,6%
<i>toană</i> 'szeszély'	['twan ^Λ]	2	5,6%
<i>iarbă</i> 'fű'	['jarb ^Λ]	2	5,6%
<i>citească</i> 'olvas (E/3, felsz. m.)'	[tʃi'tjask ^Λ]	3	5,6%
<i>pomi</i> 'fa (tsz.)'	[pom ⁱ]	1	11,1%
<i>jneapăn</i> 'boróka'	['ʒnjapən]	2	11,1%
<i>copilărie</i> 'gyerekkor'	[kopilə'rije]	5	11,1%
<i>fleac</i> 'apróság'	[fljak]	1	16,7%
<i>nouăsprezece</i> 'tizen- kilenc'	['nowəsprezetʃe]	5	16,7%
<i>realizezi</i> 'megvalósít (E/2)'	[re'ali'zezi]	4	27,8%
<i>autobuz</i> 'autóbusz'	[auto'bus]	4	27,8%
<i>universitatea</i> 'egye- tem (def.)'	[universi'tatja]	6	27,8%
<i>aur</i> 'arany'	['aur]	2	33,3%
<i>zulufi</i> 'hajfűrt'	[zu'lufi]	2	33,3%

6. táblázat. Célszavak és hibaszázalékok

Mint az alacsony hibaszázalékokból kitűnik, a kitöltők viszonylag keveset hibáztak. Ez egyrészt megerősíti a román szótagszerkezet felépítéséről gondoltakat, hiszen a beszélők zöme nagyjából ott érzékeli a szótaghatárokat, ahol a szakirodalom is feltételezi (vö. Chitoran 2002: 19–27). Másrészt ez az eredmény főleg annak lehet köszönhető, hogy művelt adatközlőket sikerült találni, akik mind legalább közép fokú (sokan felső fokú) tanulmányokat végeztek, és legalább egy idegen nyelvet beszélnek. Ám a csekély hibázási arány is arra hívja fel a figyelmet, hogy még művelt kitöltők között is hatással lehet az íráskép a fonológiára.

A kitöltők két korcsoportja közül a fiatalabbak találták el nagyobb arányban a célszavak szótagszámát. A fiatalok csoportjában összesen 10,2%-nyi hibázás fordult elő, míg az idősebbek csoportjában 14,8%. A két csoport eredményeit a 7. táblázat elkülönítve mutatja (a százalékok mögött zárójelben a személyek száma van feltüntetve).

célszó	szótagok	19–23 évesek (6)	43–53 évesek (12)
<i>treaz</i>	1	0	8,3% (1)
<i>poame</i>	2	0	8,3% (1)
<i>toană</i>	2	0	8,3% (1)
<i>citească</i>	3	0	8,3% (1)
<i>copilărie</i>	5	0	8,3% (1)
<i>pomi</i>	1	0	16,7% (2)
<i>fleac</i>	1	0	25% (3)
<i>nouăsprezece</i>	5	0	25% (3)
<i>universitatea</i>	6	0	41,7% (5)
<i>iarbă</i>	2	16,7% (1)	0
<i>jneapăn</i>	2	16,7% (1)	8,3% (1)
<i>autobuz</i>	4	33,3% (2)	16,7% (2)
<i>realizezi</i>	4	16,7% (1)	33,3% (4)
<i>aur</i>	2	33,3% (2)	33,3% (4)
<i>zulufi</i>	2	50% (3)	25% (3)

7. táblázat. Az elhibázott szavak aránya a két korcsoportban

Számos célszó szótagszámának megítélésében csak az idősebbek között fordult elő hiba (a fordítottja csak egy szóra igaz), míg összesen öt szó szótagolása okozott gondot mindkét csoport számára. Az <ea> betűkapcsolatot tartalmazók közül csak a *jneapăn* és a *realizezi* sorolható ide. Az *universitatea* különösen érdekes,

mert a fiatalok közül (akik mind egyetemi diákok) mindenki helyesen hat szótagosnak gondolta a szót, az idősebbek ellenben öten is eltévesztették a szótagolását. A *fleac* szót szintén csak az idősebb korosztály hibázta el, ami esetleg annak lehet köszönhető, hogy a szó a román értelmező szótár (DEX 2016) szerint viszonylag új jövevényszó (a német *Fleck*-ből), és a szleng regiszteréből terjedt el a köznyelvben.

A szóhasználati gyakoriságnak tehát valóban nagy szerepe lehet a szótagszám megítélésében. Továbbá az írásképek is tulajdonítható némi szerep, ha nem is ennyire jelentős, hiszen a beszélők tipikusan a szóban szereplő magánhangzóbetűk számának megfelelően tévesztik el olykor a szavak szótagszámát, ami a kiejtésükre is hatással lehet. A felmérés kiinduló hipotézise így részben igazolódott, valamint új hipotézisek is születtek a disztraktorszavak mentén, ám a kitöltők alacsony száma miatt az alapállítás továbbra is hipotézis marad, amit a későbbiekben új kísérletekkel és több résztvevővel érdemes lenne megerősíteni; esetleg idősebb moldovai adatközlők bevonásával, akik a latin betűs írásmód mellett még a cirill betűket is használják. A szótagiség vizsgálatához a beszélők megítélésén kívül – akik nyilvánvalóan az írásból, illetve az iskolában tanultakból indulnak ki – érdemes lenne a metrikus költészetet, illetve a dalszövegeket is megvizsgálni, hiszen azok mindenképpen szótagokkal kénytelenek operálni.

4. Kitekintés

Ebben a tanulmányban az írás kiejtésre és nyelvi változásra való lehetséges hatásairól elmélkedtem. Alapvetően egyetértek azzal a nézettel, hogy a természetes nyelvek rendszere elsősorban a beszélt nyelven át ragadható meg (vö. 1. rész), ám véleményem szerint ez nem jelenti azt, hogy az írás ne lehetne hatással a beszédre, vagy akár a nyelvváltozásra.

A modern korban a „túlzott alfabetizáció” következményeként a beszélők beszédprodukció közben tudatában vannak a szavak írott alakjának is. Az írásmód így befolyással lehet a fonetikára és a szinkrón fonológiára, ami végső soron a kiejtés megváltozásához is vezethet. Ez az eshetőség a helyesírás karbantartóira is nagy felelősséget ró, főleg olyan nyelveknél, amelyek helyesírása tükrözi a szavak kiejtését.

Kiejtés szerinti írásmód esetén szükséges lehet a helyesírási konvenciók időközönkénti frissítése a nyelvi változás természetes folyamatának lekövetéseként. A magyar helyesírásban ez rendszerint meg is történik (vö. 2.2. rész): az AkH. legutóbbi, 12. kiadása több esetben is alkalmazkodott az aktuális magyar kiejtéshez, sokszor a korábbi normáknak szövegesen ellentmondva. Ám ez azt is

jelenti, hogy ilyen jellegű szabályrendszerek esetén nincs „örök érvényű” helyesírási norma, így szükség lesz majd egy 13., aztán egy 14. stb. kiadásra is.²⁶

Az írás kiejtésre való hatásainak vizsgálata a nyelvészeti kutatások gyümölcsöző terepe lehet. Tanulságai jól hasznosíthatók az idegennyelv-elsajátítás terén, ahol az írott input hatásai kimutathatók L2/L3 kiejtésének nyelvtanulói felépítésekor (vö. 2.3. rész).²⁷ Hangtörténeti folyamatok renkonstrukciójában is hasznos lehet ez a nézőpont (vö. 2.1. rész), tehát a szinkronia mellett a diakróniában is alkalmazható. Továbbá nyelvpolitikai döntések meghozatalakor is érdemes figyelembe venni az írás és beszéd különbségein túl a két modul esetleges hasonlóságait, kölcsönhatásait.

Hivatkozások

- Abercrombie, David 1965. Writing systems. In: David Abercrombie (szerk.): *Studies in Phonetics and Linguistics*. Oxford University Press. Oxford, London. 86–91.
- Balogné Bérces Katalin 2017. A *News Feeder* a *Facebookon*: fonológiaalapú laringális nyelvtipológia. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 147–66.
- Bassetti, Bene 2017. Orthography affects second language speech: Double letters and geminate production in English. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 43/11: 1835–42.
- Bassetti, Bene–Jackie Masterson–Tania Cerni–Paolo Mairano (2021). Orthographic forms affect speech perception in a second language: Consonant and vowel length in L2 English. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 47/12: 1583–603.
- Beccaria, Gian Luigi 1988. *Italiano antico e nuovo*. Garzanti. Milánó.
- Bertinetto, Pier Marco–Loporcaro, Michele 2005. The sound pattern of Standard Italian, as compared with the varieties spoken in Florence. *Journal of the International Phonetic Association* 35/2: 131–51.

²⁶ Ellenben hagyományos írásmódnál (vö. angol helyesírás) nem feltétlenül szükséges az időközönkénti frissítés, efféle rendszereknél a beszélők is tudatában vannak az íráskép és a kiejtés eltéréseinek (vö. Siptár 2016). A hagyományos írásmód kialakulása ellenben épp a frissítések elmaradásának köszönhető, hiszen ha egy nyelv kiejtésének változása meghaladja az írott megjelenítés állapotát, helyesírási reform híján a kiejtés szerinti írásmód hagyományos írásmóddá alakul (vö. a magyar <ly> esete).

²⁷ Az is hosszú távú kutatási kérdés lehet, hogy az idegen akcentusos ejtőmód képes lehet-e visszahatni egy nyelv natív ejtőváltozataira; például a laringális fonológia tekintetében, ami igen érzékeny a kontaktushatásra (pl. kerülhetett-e bizonyos angol változatokba több zöngé zöngenyelvek akcentusainak hatására).

- Bi, Yanchao–Wei, Tao–Janssen, Niels–Han, Zaizhu 2009. The contribution of orthography to spoken word production: evidence from Mandarin Chinese. *Psychonomic Bulletin & Review* 16/3: 555–60.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. Henry Holt. New York.
- Brewer, Jordan 2008. *Phonetic Reflexes of Orthographic Characteristics in Lexical Representation*. PhD dissertation. The University of Arizona.
- Bybee, Joan L. 2001. *Phonology and Language Use*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Chitoran, Ioana 2002. *The Phonology of Romanian: A constraint-based approach*. Mouton De Gruyter. Berlin, New York.
- Chomsky, Noam 2006. *Language and Mind*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Cruttenden, Alan 2014. *Gimson's Pronunciation of English*. Routledge. London, New York.
- Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. Budapest.
- Daloiso, Michele 2009. *La lingua straniera nella scuola dell'infanzia: Fondamenti di glottodidattica*. UTET. Torinó.
- DEX 2016 = *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a III-a revăzută și adăugită). Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Firică, Camelia 2009. The phonetic or the etymological principle in Romanian orthography? *Govor* 26: 53–62.
- Goody, Jack–Watt, Ian 1968. The consequences of literacy. In: Jack Goody (szerk.): *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge University Press. Cambridge. 27–68.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest. Osiris.
- Grippando, Shannon 2018. More characters, longer speech: Effects from orthographic complexity in Japanese. *Proceedings from Texas Linguistics Society Conference* 17: 27–38.
- Grippando, Shannon 2019. Sounds over symbols? The role of auditory cues in orthographically-correlated speech behavior. *Languages* 4/3: 72–83.
- Hall, Robert A. 1950. *Leave your Language Alone!* Linguistica. Ithaca.
- Huszthy Bálint 2016. Cappuccinóba completát? A mássalhangzóhossz magyar aszimmetriái idegen szavakban. In: Turi Gergő–Vadász Noémi (szerk.): *Studia varia*. PPKE BTK. Piliscsaba. 121–41.
- Huszthy Bálint 2022. Ungheriano: A magyar akcentus olaszul beszélve. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 22: 40–63.

- International Phonetic Association 1999. *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Jespersen, Otto 1889. *The Articulations of Speech Sounds Represented by Means of Alphabetic Symbols*. Elwert. Marburg.
- Kassai Iлона 1998. *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kerek, Andrew 1976. *The Phonological Relevance of Spelling Pronunciation*. Visible Language. Detroit.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris. Budapest.
- Krämer, Martin 2009. *The Phonology of Italian*. Oxford University Press. Oxford.
- Krämer, Martin 2022. Italian. In: Christoph Gabriel–Gess, Randall–Meisenburg, Trudel (szerk.): *Manual of Romance Phonetics and Phonology*. Mouton de Gruyter. Berlin. 559–96.
- Loporcaro, Michele 1997. *L'origine del raddoppiamento fonosintattico: Saggio di fonologia diacronica romanza*. Francke Verlag. Basel, Tübingen.
- Loporcaro, Michele 2009. *Profilo linguistico dei dialetti italiani*. Laterza. Róma, Bari.
- Mountford, John 1990. Language and writing-systems. In: Collinge, Neville Edgar (szerk.): *An Encyclopedia of Language*. Routledge. London. 378–96.
- Nádasdy Ádám 1989. Consonant length in recent borrowings into Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 39: 195–213.
- Nespor, Marina–Irene Vogel 1986. *Prosodic Phonology*. Foris. Dordrecht.
- Péntek János 2007. Az *ë* hang Kodály korában és ma. *Magyar Nyelvőr* 132: 504–8.
- Peperkamp, Sharon–Dupoux, Emmanuel 2002. A typological study of stress deafness. In: Carlos Gussenhoven–Warner, Natasha (szerk.): *Laboratory Phonology* 7. Mouton de Gruyter. Berlin. 203–40.
- Qu, Qingqing–Cui, Zhanling–Damian, Markus F. 2017. Orthographic effects in second-language spoken-word recognition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 44: 1325–32.
- Qu, Qingqing–Damian, Markus F. 2019. Orthographic effects in Mandarin spoken language production. *Memory & Cognition* 47: 326–34.
- Renwick, Margaret E. L. 2022. Romanian. In: Christoph Gabriel–Gess, Randall–Meisenburg, Trudel (szerk.): *Manual of Romance Phonetics and Phonology*. Mouton de Gruyter. Berlin. 531–58.
- Rohlf, Gerhard 1966. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Fonologia*. Einaudi. Torinó.
- Sampson, Geoffrey 1985. *Writing Systems: A Linguistic Introduction*. Hutchinson. London.

- Siptár Péter 2016. Vélekedések az angol helyesírásról. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 73–80.
- Siptár Péter–Törkenczy Miklós 2000. *The Phonology of Hungarian*. Oxford University Press. Oxford.
- Siptár Péter–Szentgyörgyi Szilárd 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról*. Pannon Egyetemi Kiadó. Veszprém.
- Suzuki, Takao 1977. Writing is not language, or is it? *Journal of Pragmatics* 1: 407–20.
- Stubbs, Michael 1980. *Language and Literacy: The Sociolinguistics of Reading and Writing*. Routledge. London.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár.
- Szilágyi N. Sándor 2013. A mi (rend)szertelen nyelvünk. Egy analógiás nyelvtan vázlat. In: Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Analógia és modern nyelveírás*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár. 235–63.
- Uldall, Hans-Jørgen 1944. Speech and writing. *Acta Linguistica* 4: 11–16.
- Vachek, Josef 1973. *Written Language: General Problems and Problems of English*. Mouton De Gruyter. The Hague.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris. Budapest.
- Yoshihara, Masahiro–Nakayama, Mariko–Verdonschot, Rinus G.–Hino, Yasushi 2020. The influence of orthography on speech production: Evidence from masked priming in word-naming and picture-naming tasks. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 46/8: 1570–89.
- Zhang, Qingfang–Damian, Markus F. 2011. Effects of orthography on speech production in Chinese. *Journal of Psycholinguistic Research* 41/4: 267–83.

Huszthy Bálint

Eötvös Loránd Tudományegyetem

huszthy.balint@btk.elte.hu